

УДК 314.8.062:330.3

Гальків Л. І., д.е.н., доц. (Львівська комерційна академія, м. Львів)

ПЕРСПЕКТИВИ ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано демографічні детермінанти відтворення людського потенціалу України. Окреслено резерви попередження впливу деструктивних демографічних змін на обсяги носіїв людського потенціалу.

Ключові слова: демографія, людський потенціал, демографічна політика, населення.

Активне начало в усіх сферах діяльності територіальної суспільної системи належить її людському потенціалу. На зміну ключових ресурсів доінформаційних формацій (землі та фізичного капіталу), в економіці знань домінантною продуктивною силою виступає людський чинник. Останній постнеокласична економічна наука висуває в епіцентр суспільних змін, позиціонуючи господарський розвиток крізь призму «... розгортання/синтезу синкретичної потреби-здатності людини до творчого оновлення форм господарства, що супроводжується зростанням всезагальності зв'язків суб'єктно-об'єктної та суб'єктно-суб'єктної взаємодії, їх якісними змінами, формуванням відповідних структур та суб'єктів розвитку, які забезпечують нарощення людського потенціалу та якості життя» [1, С. 45].

Параметри розвитку людського потенціалу та можливостей його трансформування у людський капітал вагомим чином зумовлюються демографічними чинниками.

Вітчизняні науковці (В. Антонюк, О. Амоша, Л. Безтелесна, В. Геєць, О. Грішнова, Е. Лібанова, Н. Левчук, М. Ніколайчук, Л. Лісогор, Л. Савицька, У. Садова, Л. Семів, М. Хромов, Л. Шевчук та ін.) розглядають окремі аспекти потенціальної демографії. Втім, новітні тенденції демоекономічного розвитку зумовлюють актуальність дослідження шляхів запобігання впливу деградації системи відтворення населення на обсяги носіїв людського потенціалу.

Мета статті полягає в оцінюванні демографічних детермінант як відтворювального базису людського потенціалу та окреслення резервів його розвитку.

Проблеми демографічних перспектив відтворення людського по-

тенціалу України розглянемо у зрізах наслідків впливу: 1) нераціонального функціонування соціально-економічних інститутів директивної економіки на демографічні процеси у посттрансформаційному періоді; 2) загрозливих загальносвітових тенденцій на вітчизняний демографічний потенціал.

У межах першого зрізу виділяють неприродно високу частку сільського населення [2, С. 62], зумовлену намаганням радянської влади забезпечити працездатний агропромисловий комплекс дешевою робочою силою. В пострадянський період часу деструктивні процеси на селі посилювалися тривалим неефективним використанням державних коштів на розвиток аграрної освіти, заклади якої стали готувати фахівців для інших галузей економіки, а планування потреби у кваліфікованих кадрах здійснювалося за віртуальними показниками: «Щороку понад 100 тис. студентів навчаються за державним замовленням, обсяг видатків державного бюджету на аграрну освіту та підвищення кваліфікації перевищує 2,5 млрд грн. Однак переважна більшість підготовлених кадрів не повертається в сільську місцевість. Тривале погіршення стану людського капіталу села призвело до того, що понад 40% населення проживає в бідності» [3, С. 140]. На переконання В. Точиліна, досить умовно можна застосовувати критерій наявності нерухомості для визначення середнього класу в сільській місцевості з огляду на низький рівень забезпечення житла комунальними послугами – центральним опаленням, водоводами, каналізацією, природним газом, а також на відсутність у багатьох селах доріг із твердим покриттям [4, С. 137]. Що стосується володіння землею, то, по-перше, державні акти на право приватної власності видані не всім власникам земельних часток колишніх колективних сільськогосподарських підприємств, а, по-друге, мізерний розмір орендної плати не дає підстав вважати її суттєвим джерелом доходів сільських сімей. Майже двократне відставання сільського населення від міського за часткою витрат на освіту, ресторани та готелі, відпочинок і культуру свідчить про депривацію сільської молоді до високого рівня освіти, про зменшення шансів нарощення культурно-моральної та рекреаційної компонент людського потенціалу. Переважно функціональне споживання значної частини сільського населення, спрямоване на задоволення природних потреб і забезпечення основ життєдіяльності, звужує можливості щодо розширеного інвестування людського потенціалу.

Іншим вислідом залишкових явищ директивної економіки вважають статеві диспропорції структури населення у спеціалізованих промислових центрах та регіонах, де переважав попит на зайнятість чоловіків (шахтарські селища). Нині тут спостерігається підвищений рівень

неповних сімей, неповноцінне виховання дітей та підлітків [2, С. 62]. Упродовж 2004-2011 рр. найбільш прискорене зменшення людності спостерігалось у Східному регіоні, внаслідок чого його частка у наявному населенні скоротилася із 15,13% до 14,74%. Схожа динаміка у Північно-Східному та Центрально-Східному регіонах, натомість як питома вага наявного населення Західного, Центрального та Південного регіонів зростає.

У межах другого зрізу зауважимо, що для нашої країни, як і для багатьох розвинених країн світу, характерна тенденція скорочення населення (таблиця). При цьому, до початку 2014 р. очікується зниження частки осіб допрацевдатного віку на 0,4 в.п. на тлі зростання частки населення у працевдатному та післяпрацевдатному віці. Така динаміка вказує, з одного боку, на брак людності у наймолодшому працевдатному віці (15-24 роки) і, з іншого боку, – на тенденційне постаріння населення (за прогнозами фахівців [5] упродовж 2010-2030 рр. медіанний вік в Україні зросте із 39 до 44 років). Не зважаючи на зростання за 2001-2012 рр. кількості народжених на 38,8% і сумарного коефіцієнта народжуваності на 41,1% (із 1,085 до 1,531), значення останнього показника значно нижче за рівень природнього заміщення (2,10). Втім, до 2025-2030 рр. це відставання збережеться і в Україні (1,70), і в Європі (1,76), натомість як у цілому по світу сумарний коефіцієнт народжуваності складатиме 2,29 [5, С. 10].

Таблиця

Трендові моделі населення України
(за даними на початок 1990-2013 рр.)*

Показник	Рівняння тренду	R ²
Наявне населення, тис. осіб	53151-341,89t	0,969
Постійне населення, тис. осіб	52738-330,58t	0,974
Частка у постійному 0-14 років, %	22,254-0,393t	0,929
Частка у постійному 15-59 років, %	59,096+0,3161t-0,002 t ²	0,855
Частка у постійному 60 р. і старше, %	17,67+0,3042t-0,007 t ²	0,759

* Джерело: розраховано за [6].

Певні позитивні зрушення у демографічних процесах в Україні (у 2010 р. показник смертності матерів і немовлят відповідно у 4 і у 3 рази перевищував рівень країн ЄС) очікуються від реалізації упродовж 2010-2014 рр. Національного проекту «Нове життя – нова якість охорони материнства та дитинства» із бюджетом 1,6 млрд грн, з яких біля 68 % – державні кошти. Відкриття мережі регіональних перинатальних

центрів (2012 р.: Кіровоградський, м. Київ, Харківський, Донецький, Дніпропетровський, Житомирський, АР Крим, Полтавський; 2013 р: Рівненський, Хмельницький, Луганський) призвело до зниження показників материнської та дитячої смертності. Так, за 9 місяців 2013 р. зафіксовано рекордно низький рівень смертності дітей віком до одного року (7,9 %), натомість як у 1992-1997 рр. він не опускався нижче 14,0 %, а у 2000-2012 рр. варіював від 11,9 % до 8,4 %.

Рівень смертності немовлят безпосередньо пов'язаний із частотою передчасних пологів. Привертання уваги міжнародної громадськості до цієї проблеми шляхом започаткування відзначення 17 листопада Міжнародного дня недоношених дітей, пов'язане з такими обставинами: по-перше, на планеті частота передчасних пологів прогресує й сягає уже біля 10%; по-друге, близько 7% з цих дітей помирають невдовзі після народження й кожен другий – упродовж першого року життя [7]; по-третє, серед народжених раніше терміну, вищий рівень фізичної та неврологічної інвалідності; по-четверте, у світі зміцнюється причинна база передчасної народжуваності – зростає середній вік жінок, що народжують; поширюється використання контрацептивів; погіршується екологічна ситуація; посилюється фізична інертність молодих людей та ін.

Демографічні детермінанти людського потенціалу необхідно розглядати й крізь призму «сімейної дітородної поведінки». Нині неадекватною є роль домогосподарства як виробничої одиниці, що, продукуючи велику кількість дітей, реалізовує свою потребу у забезпеченій старості та у робочій силі. Родини націлюються на формування у нечисленних когорт дітей високоякісного людського капіталу, а у дорослих членів – на його підтримку та розвиток, натомість як суспільство зацікавлене у збільшенні народжуваності. Капіталізується людський потенціал домогосподарства шляхом участі його членів у продуктивній діяльності, забезпечуючи відновлення затрат, спрямованих на його формування та нагромадження. Збереження людського капіталу досягається шляхом формування та використання доходів, веденням домогосподарської діяльності тощо. Г. Беккер зниження ж народжуваності пояснював альтернативою вибору батьків між кількістю дітей та їх якістю й доводив, що альтруїзм у відношенні до однієї дитини обернено корелює з кількістю дітей. Розвиваючи цю думку, В. Думанська [9] вважає, що зростання вартості базових соціальних послуг спричиняє зниження народжуваності, проте у ході економічного зростання віддача від освіти збільшується, тобто стимулюється попит на «якісних» дітей, тоді як попит на їх кількість знижується.

Гедоністичні настрої та космополітичні устремління людства призводять до збільшення кількості самотніх осіб. Як відомо, самотність

водять до збільшення кількості самотніх осіб. Як відомо, самотність відриває людину від звичного суспільного буття й нерідко супроводжується проявами асоціальної поведінки. В Євросоюзі статус «найбільш самотніх країн» набули Німеччина, Данія, Швеція і Норвегія, а в США кількість холостяків перевищила кількість сімейних. При цьому, якщо серед сімейних осіб «дуже щасливими» себе вважають 43%, то серед самотніх – лише 24% [10]. Проблематика щастя вписалась у сферу економічної науки, виокремилась навчальна дисципліна «Економіка щастя». Погіршення результативності діяльності «нещасливого» працівника зумовлюється не лише тим, що через особисті переживання він стає менш уважним, менш кмітливим чи менш продуктивним, а й тим, що деструктивним настоем «інфікуються» колеги й знижується ефективність діяльності трудового колективу.

Проблема самотності, особливо серед молоді, актуальна й для нашої країни. Молоді українці віддають перевагу кар'єрі, не поспішають вступати в шлюб і народжувати дітей. Наслідки цього виявляються у тенденційному зростанні частки домогосподарств, що складається із однієї особи (із 20,9% у 2000 р. до 22,9% у 2013 р.) й зменшення за цей же період із 2,76 до 2,58 осіб середнього розміру домогосподарства. У 2013 р. найвищі рівні останнього концентруються у західних областях (Закарпатська – 3,46; Волинська – 3,03; Львівська та Рівненська – 3,02; Івано-Франківська – 3,00), найнижчі у Донецькому та Придністровському (2,40) та Центральному (2,55) економічних районах.

На тлі домінування та зростання упродовж 2001-2013 рр. частки одностаттєвих сімей на 13,7 в.п. (із 61,9% до 75,6%), частка сімей із двома дітьми за цей же період знизилася на 10,4 в.п., (із 32,5% до 22,1%), а з трьома і більше дітьми – на 3,3 в.п. (із 5,6% до 2,3%) (рисунок). При цьому, кожна п'ята вітчизняна сім'я з дітьми (20,5%) є неповною, головним чином унаслідок відсутності батька (93,7%). Така ситуація зумовлюється багатоглядними впливами: 1) переважанням у структурі населення жіночої статі (53,8 % на початок 2013 р.) й вищою смертністю чоловіків (як зазначено у концепції Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації на 2006-2015 роки», смертність чоловіків працездатного віку у 3,6 рази випереджає смертність жінок); 2) нестабільністю шлюбних відносин (за останніх 20 років співвідношення кількості зареєстрованих розлучень до кількості шлюбів нерідко перевищувало 50% й за частотою розлучень наша країна посідає третє місце серед європейських держав); 3) збільшенням кількості дітей, народжених жінками, які не перебували у шлюбі (за період 1990-2012 рр. цей показник зріс із 11,2% до 21,4%).

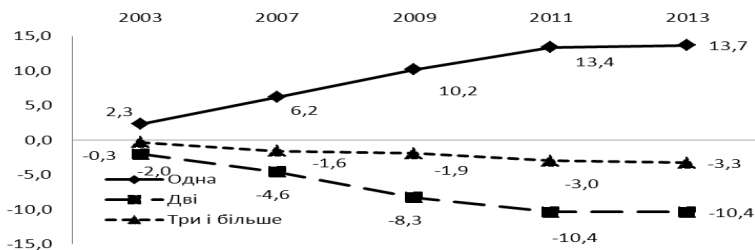

Рисунок. Абсолютна зміна структури домогосподарств України із дітьми щодо 2001 р. (в.п.)*

*Джерело: розраховано за [6].

Попри рівність де-юре, де-факто чоловіки отримують вищі сукупні заробітки порівняно з жінками, виконання дітородної функції якими призводить до перерв у їхній трудовій діяльності й переважно полегшених умов праці. Отож, нестача чоловіків, окрім обмеження можливостей капіталізації репродуктивного потенціалу самотніми жінками, проблемами соціально-психологічного характеру як щодо виховання дітей у неповних сім'ях, так щодо самотності, призводить також до погіршення інвестиційних можливостей сімей щодо нарощення людського капіталу.

Виникнення низки проблем функціонування сім'ї унаслідок зниження її престижу, нівелювання родинних цінностей, деградування моральних принципів внутрішньосімейної поведінки, плюралізації форм шлюбних відносин, зниження репродуктивного потенціалу, незадовільного рівня життя багатьох сімей та ін. обумовило необхідність розробки Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року [8]. Сімейна та пронаталістська політика засобами правового, соціально-економічного, соціально-педагогічного і психологічного впливу забезпечуватиме посилення мотивації до офіційної шлюбності та до гуманізації сімейних стосунків; зниження ризиків асоціальних проявів у життєдіяльності родин; надання справедливої адресної допомоги сім'ям; стимулювання саморозвитку людності; активування виховання відповідальних громадян. Комплекс державних заходів у цьому напрямі передбачає досягнення таких параметрів: зменшення рівня коефіцієнта розлучень до 2,9‰; 6,5% приросту кількості сімей із двома та більше дітьми; 6% приросту обсягу народжуваності та ін.

Пом'якшення наслідків змін вікової структури населення може забезпечити політика сприяння «здоровому» старінню, котра не обмежується геріатричною допомогою, а передбачає й підвищення якості життя людей літнього віку, сприяння їх зайнятості та соціальній інтег-

рації. Зменшення чисельності молодішої робочої сили має компенсуватися більш продуктивною капіталізацією людського потенціалу та ефективною зайнятістю. Мовиться, передовсім, про інноваційну платформу сталого економічного поступу, про прискорене впровадження в практику регулювання зайнятості альтернативних режимів праці, новітніх стратегій мотивації трудової діяльності. До складу превентивних заходів, що сприятимуть зниженню ризиків деструктивних змін людського потенціалу, віднесемо також: інвестування у покращення якості охорони здоров'я матері та дитини; удосконалення системи пренатальної допомоги; зміщення пріоритетів із відновлюваної медицини на профілактичну, на раннє попередження захворювань; ефективізація сімейної та пронаталістської політики.

Подальша наукова розвідка вбачається у дослідженні перспектив розвитку людського потенціалу крізь призму демополітичних ініціатив, соціоолюднення господарських процесів, підвищення добробуту і якості життя населення.

1. Савицька Н. Л. Людина як суб'єкт сучасного господарського розвитку: монографія. / Н. Л. Савицька. – Харків : Форт, 2012. – 352 с.
2. Ніколайчук М. В. Управління людським капіталом за умов розвитку економіки знань: монографія / М. В. Ніколайчук – Хмельницький : ХНУ, 2012. – 201 с.
3. Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь / [за заг. ред. В. Гейця, Е. Лібанової та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
4. Формування галузевих ринків України: перехідний період / [за ред. В. О. Точиліна]. – К. : Фенікс, 2004. – 332 с.
5. Демографічний прогноз до 2030 року для міста Львова. Звіт в рамках проекту міжнародної технічної допомоги «Розбудова спроможності до економічно обґрунтованого планування розвитку областей і міст України» / Ж. Палладіні, Н. Ходько, Н. Левчук та ін. Проект РЕОП, 2013. – 38 с.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
7. Міжнародний день недоношених дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.calend.ru/holidays>.
8. Про затвердження Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року / Постанова Кабінету Міністрів України від 15 травня 2012 р. № 341. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
9. Думанська В. П. Освітченість та народжуваність: взаємодія у соціодемографічному просторі / В. П. Думанська // Демографія та соціальна економіка: науково-економічний та суспільно-політичний журнал. Вип. 1(11) – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2009. – С. 152-160.
10. У США самотніх більше, ніж сімейних [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2011/11/54113>.
11. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2013 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. – К. : – 2013. – 83 с.

Рецензент: д.е.н., професор, Єлейко В. І. (Львівська комерційна академія)

Halkiv L. I., Doctor of Economics, Associate Professor (Lviv Academy of Commerce, Lviv)

FUTURE POTENTIAL HUMAN REPRODUCTION OF UKRAINE

The article singled out and analyzed demographic determinants of reproduction of the human potential of Ukraine. We describe the ways to prevent the destructive impact of demographic changes on the number of carriers of human potential.

Keywords: demography, human potential, population policy, population.

Гальків Л. І., д.э.н., доц. (Львовская коммерческая академия, г. Львов)

ПЕРСПЕКТИВЫ ВОСПРОИЗВОДСТВА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА УКРАИНЫ

В статье проанализированы демографические детерминанты воспроизводства человеческого потенциала Украины. Определены резервы предупреждения влияния деструктивных демографических изменений на объемы носителей человеческого потенциала.

Ключевые слова: демография, человеческий потенциал, демографическая политика, население.
